

УДК 378.016:811.161.2'38

*Анжеліка Попович,
кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри української мови
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка*

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ІСТОРИЗМУ НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ СТИЛІСТИКИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті запропоновані практичні шляхи застосування принципу історизму на заняттях зі стилістики української мови у вищій школі, які зреалізуються на навчальному, науковому і виховному рівнях. Об'єктами науково-історичного дослідження стали історія розвитку стилістики української мови, функціонування стилів, культурно-історичні аспекти текстів та їх історично-стилістичний аналіз. Увага акцентується на навчальному рівні й основній моделі вивчення історичних аспектів стилістики: подано завдання й вправи (проблемні, ситуативні, пошукові, творчі й інші) для використання на практичних заняттях.

Ключові слова: *принцип історизму, навчання стилістики української мови, вищий навчальний заклад, учитель української мови і літератури.*

В статье предложены практические пути применения принципа историзма на занятиях по стилистике украинского языка в высшей школе, которые реализуются на учебном, научном и воспитательном уровнях. Объектами научно-исторического исследования стали история развития стилистики украинского языка, функционирование стилей, культурно-исторические аспекты текстов и их историко-стилистический анализ. Внимание акцентируется на учебном уровне и основной модели изучения исторических аспектов стилистики: представлены задания и упражнения (проблемные, ситуативные, поисковые, творческие и другие) для использования на практических занятиях.

Ключевые слова: *принцип историзма, обучение стилистики украинского языка, высшее учебное заведение, учитель украинского языка и литературы.*

The article proposes practical ways of applying the principle of historicism to classes in the Ukrainian language in higher education, which are implemented at the educational and scientific levels. The objects of scientific and historical research were the history of the development of stylistics of the Ukrainian language, the functioning of styles, cultural-historical aspects of texts and their historical-stylistic analysis. Attention is focused on the educational level and the basic model of studying the historical aspects of stylistics: tasks and exercises

(problem, situational, search-research, creative etc.) are given for using at practical classes. The principle of historicism in classes of the Ukrainian language stylistics is realized through various methods and techniques. At the reproductive level, students work out theoretical material on the history of stylistics, presented in textbooks, tutorials, publications in professional sources. The main thing is to achieve students' perception and comprehension of the material through various types of surveys, work on tables and circuit diagrams, using encyclopedias and dictionaries, performing test tasks and exercises that require the reproduction of educational material. The creative-research level diversifies students' work.

Key words: *the principle of historicism, teaching the stylistics of the Ukrainian language, higher educational institution, teacher of the Ukrainian language and literature.*

Організація вивчення стилістики у вищій школі потребує вдумливого підходу до відбору принципів навчання, їх наукового обґрунтування й визначення методичних шляхів реалізації.

З огляду на рухомість стилістичної системи будь-якої мови й потребу розуміння сучасних стилістичних площин суттєво простежувати ретроспективу розвитку цієї науки та внутрішню логіку стилістичних явищ. Принцип історизму набуває актуальності й допомагає осмислити історію ідей, гіпотез, наукових відкриттів, простежити динаміку змін певного явища або процесу – те багатство, яке накопичили попередні покоління.

Реалізацію принципу історизму на заняттях з української мови у вищих навчальних закладах досліджували О. Горошкіна, Т. Донченко, О. Копусь, І. Кучеренко, В. Масальський, М. Пентилюк та інші, однак ці студії є спорадичними.

Мета нашої статті – потлумачити практичні площини застосування принципу історизму в навчанні стилістики української мови майбутніх учителів-словесників.

Зважаючи на особливості організації освітнього процесу у вищих навчальних закладах, історичні аспекти стилістики української мови варто зреалізовувати на навчальному (збагачення й поглиблення системи знань із дисципліни та вдосконалення пізнавальних і практичних умінь та навичок), науковому (формування наукового світогляду й наукового стилю мислення здобувачів вищої освіти) та виховному (розвиток соціально-психічних якостей студента) рівнях. Це буде можливим (з огляду на студії О. Оспенникової та К. Шестакової [3, с. 16]) за допомогою таких моделей:

– основна – історичні аспекти стилістики входять до навчальної програми дисципліни, доповнюють основні відомості й вивчаються на аудиторних заняттях у виші;

– доповнювальна, за якої питання історії стилістики є складниками вибіркового навчальних дисциплін, окремими вибілковими дисциплінами,

вивчаються на засіданнях студентського наукового гуртка або проблемної групи;

– самоосвітня – вивчення питань історії стилістики впродовж самостійної роботи студента;

– комплексна, що вибудовується через поєднання різних моделей.

Об'єктами науково-історичного дослідження в стилістиці є історія розвитку стилістики української мови, функціонування стилів, культурно-історичні аспекти текстів та їх історично-стилістичний аналіз.

Сьогодні необхідність простеження генези української стилістичної науки безсумнівна, зокрема на часі вивчення засадничих питань історії її становлення (праці І. Франка, К. Лучаковського, О. Потебні, В. Домбровського, О. Матвієнка, Б. Ткаченка, Л. Булаховського, І. Огієнка та інших). Ефективними щодо змістового наповнення практичних занять будуть пошуково-дослідницькі завдання, які формуватимуть уміння працювати з інформаційними ресурсами (технології пошуку інформації), систематизувати й інтерпретувати наукові дані та формулювати судження:

– Зазначити дослідників української стилістики за періодами: кінець ХІХ – початок ХХ ст., 1917 р. – початок 30-х рр. ХХ ст., 30–40-і рр. ХХ ст., 50–60-і рр. ХХ ст., 70–80-і рр. ХХ ст., кінець ХХ – початок ХХІ ст. Назвати їх наукові праці.

– Віднайти й систематизувати наукові праці з теми «Внесок Л. Булаховського (на вибір студента – І. Огієнка, В. Домбровського, Б. Ткаченка, І. Білодіда, В. Русанівського, В. Ващенко, С. Єрмоленко, Н. Сологуб й інших) в дослідження стилістики української мови.

– Виявити історичну динаміку стилістичних явищ від видань зі стилістики К. Лучаковського, В. Домбровського, А. Коваль, І. Чередниченко, І. Білодіда до О. Пономарева, Л. Мацько та П. Дудика, наприклад, щодо потрактувань метафори. Заповнити подану таблицю, зробити висновки й обґрунтувати їх.

Дослідник	Визначення метафори	Види метафори
К. Лучаковський		
В. Домбровський		
А. Коваль		
І. Чередниченко		
І. Білодід		
О. Пономарів		
Л. Мацько		
П. Дудик		

Розвитку логічного мислення студентів, системності знань, кращому сприйняттю й усвідомленню понять сприятиме порівняльний аналіз. Наприклад: виконати порівняльний аналіз студій К. Лучаковського «Начерк стилістики, поетики і риторики» (Вінніпег, Ман, 1917), В. Домбровського «Українська стилістика і ритміка» (Перемишль, 1923; перевидання –

Дрогобич, 2008) та сучасних підручників зі стилістики (на вибір – О. Пономарева, Л. Мацько, П. Дудика й інші) щодо потрактування тропів і фігур стилістичного синтаксису.

Ми не зможемо побудувати сучасний процес навчання, якщо ігноруватимемо ідеї проблемного навчання, – зазначав І. Лернер [2, с. 21], вказуючи на важливе завдання цього типу навчання. Розв'язання проблемних ситуацій на практичних заняттях зі стилістики є одним зі способів залучення студентів до самостійного наукового (дослідницького) пошуку, ефективним засобом розвитку пізнавальної активності й творчості та підготовки до майбутньої професійної діяльності. Відтак використовуємо такі завдання:

Ознайомитися з працями Митрополита Іларіона «Граматики-стилістичний словник Шевченкової мови» (1961), В. Ващенка «Мова Тараса Шевченка» (1963), А. Мойсієнка «Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша» (1997 або 2006). Встановити зв'язок між напрямками досліджень, термінологічним апаратом та епохою й «накладанням» ідеології доби. Структурувати термінологічний апарат кожної з праць.

Прокоментувати твердження Г. Їжакевич про те, що першу спробу створення окремого спеціального курсу стилістики української мови здійснив Б. Ткаченко [4, с. 15]. Подискутувати з дослідницею. Свої твердження обґрунтувати.

Вивчаючи історичні аспекти стилістики, пропонуємо надавати перевагу дослідницьким, пошуковим й творчим проектам, як-от: виконати проекти з тем «Внесок І. Огієнка (Л. Булаховського або інших) в дослідження стилістики української мови»; спрогнозувати й змодельовати подальші шляхи розвитку стилістики української мови та визначити актуальні в майбутньому питання стилістичної науки; створити веб-сторінку «Видатні українські дослідники стилістики» або «Стилістичний словник Огієнка» тощо.

Проектна діяльність – складник особистісно зорієнтованого навчання. Вона мотивує студентів до вивчення певних питань зі стилістики й надає змогу набути досвіду дослідницького пошуку. У здобувачів вищої освіти формується критичне мислення, вміння конструювати знання й орієнтуватися в інформаційному просторі.

У засвоєнні історичних аспектів функціональних стилів української мови вагомості набуває самостійна робота студентів, а надто в умовах європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи. Згадаємо що, наприклад, функціональні стилі детально розглядалися в загальноосвітніх навчальних закладах на уроках української мови та на заняттях із дисциплін-пререквізитів у виші (вступ до мовознавства, сучасна українська літературна мова й інші). Студенти володіють знаннями щодо визначення мовних стилів, їх класифікації, жанрової диференціації,

підстилів, їх призначення, сфери використання, основних ознак. Відтак викладач добирає завдання і вправи для відтворення здобутих раніше знань, їх поглиблення й розширення, зокрема вивчення функціональних стилів з історичного погляду:

Виконати порівняльний аналіз видань: Коваль А. «Науковий стиль сучасної української літературної мови: структура наукового тексту» (1970); Непийвода Н. «Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект)» (1997); Ботвина Н. В. «Офіційно-діловий та науковий стилі сучасної української літературної мови» (1999); Мацько Л., Денискіна Г. «Українська наукова мова (теорія і практика)» (2011); Онуфрієнко Г. «Науковий стиль української мови» (2006); Семенов О. «Культура наукової української мови» (2010). Ознайомити однокласників із висновками.

Виявити випадки стилістичної переорієнтації мовних засобів художнього стилю у творах письменників початку ХХ століття й сучасних.

У виданні «Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ століття: система понять і бібліографічні джерела» [5, с. 279] ознайомитися з періодами історіографії українського розмовного стилю й заповнити таблицю:

Етап	Дослідники	Проблематика студій	Основні праці (3-4 джерела)
10-30-і рр. ХХ ст.			
60-80-і рр. ХХ ст.			
90-і рр. ХХ ст.			

Розподілитися на підгрупи, обрати по одному досліднику мовних особливостей публіцистичного стилю, назвати його праці й проаналізувати одну (на вибір): 20–30-і рр.: М. Сулима, М. Гладкий, В. Гнатюк; 50–60-і рр.: А. Коваль, М. Жовтобрюх; 70–80-і рр.: Г. Колесник, Л. Шевченко, Д. Баранник, І. Білодід, А. Мамалига, О. Пазяк, М. Пилинський, О. Сербенська, І. Соколова; 90-і рр.: О. Тараненко, О. Стишов, О. Тодор, А. Григораш, К. Ленець, О. Пономарів, І. Самойлова; початок ХХІ ст.: Т. Коць, Л. Завгородня, К. Серажим.

Ознайомитися зі зміною термінології в дослідженнях мови художньої літератури. Простежити можливий зв'язок із етапами становлення стилістики. Обґрунтувати висновки:

– 30-і рр.: новотвори, художньо-оброблені твори, безобразні слова, вульгарно-лайлива лексика, семантична неточність, провінціалізм, соціально типова мова персонажів, калічені слова;

– 50-і рр.: соціалістичний реалізм, боротьба нового проти відживаючого, словесно-художні засоби, естетика слова, словесно-художній реалізм, мовна майстерність, образна система, авторська мова, стилістичний засіб, індивідуалізація і типізація мови персонажів, художня

майстерність, масиви тексту, риси індивідуального стилю;

– 70–80-і рр.: експресивні засоби мови, лексична синоніміка художнього твору, функціонально-стилістичні властивості, структурно-семантичні особливості лексики, стильові особливості прози, словесний образ, стильовий і стилістичний, тропи як художня деталь, естетична функція слова, емоційно-оцінна функція слова, конотації;

– 90-і рр.: індивідуальний стиль письменника, функціонування лексичних засобів, новотвір, okazіоналізм, символ, декодування художнього тексту, аперцепція, мовна картина світу, концептуальна картина світу, авторське світобачення, слово-символ, індивідуально-авторське словотворення;

– початок ХХІ ст.: образ автора, денотат, концептуальний аналіз, концепт, концептосфера, імпліцитність, експліцитність, домінанта, породження й сприйняття тексту, план змісту і план вираження тексту, аксіологічність, емотивність, текстотвірні засоби, образна парадигма, дискурс.

Отже, студенти застосовують актуалізовані знання й засвоюють нові. До того ж, закриваються мисленеві процеси майбутніх учителів-словесників і розвивається їх пізнавальна активність.

Почасти лінгвостилістичний аналіз на заняттях зі стилістики обмежується характеристикою мовних засобів образності, тому звужується об'єкт стилістичного розгляду до рівня лексики і фразеології та образної семантики. Новим напрямком у пояснення стилістичних засобів стануть історичні коментарі – виконання історично-стилістичного аналізу, при якому студенти мають збагнути, що суттєвим є «не співвідношення «система – стиль – норма (як в історії мови), не норма як стабілізовані протилежності стилю – на тлі системи (як в історії літературної мови), а стиль як результат розвитку системи на тлі нейтральної норми» [1, с. 16].

Виконуючи лінгвостилістичний аналіз тексту, студенти потлумачують розповсюдженість (регулярність, частотність уживань) і епізодичність стилістичних ознак (на фоностилістичному, лексико-стилістичному й граматико-стилістичному рівнях) та їх зв'язок з суспільною епохою й розвитком української літературної мови цього періоду; використання тих чи тих образних засобів у інших творах певного письменника (динаміка від твору до твору), у письменників тієї ж історичної доби, в інших майстрів пера; повторюваність певних позицій у тексті, що породжує стиль і специфіку мовних засобів; продовження письменником мовностилістичних традицій чи породження інновацій; урахування в тексті вимог естетичної системи того часу; наявність відступів і їх мету; наявність індивідуально-особистісного в тексті або перевагу традиційного (трафаретного); ступінь функціональної виправданості використання позамовних варіантів часом написання твору; принципи відбору мовних засобів: символіка (система авторських символів і способи їх естетичного перетворення – евфонія, ритм, цитати, потенційні слова тощо) та композиція

або синтактика (принципи розташування слів, їх організація в синтагмі, їх єдність, принципи організації тексту); семантичні характеристики слова, що змінюється в контексті; наявність переосмислень значень слов'янських слів, розвиток переносних значень, їх поетичне осмислення в контексті; принципи створення тексту, текстоутворювальні елементи, семантичні принципи образності слів; зв'язок між розгортанням конотацій слова та інтелектуальними потребами культури, загальнокультурний контекст конотацій тощо.

Доречними є завдання дослідити історію слів або груп слів (наприклад, кольороназви, запахову лексику й інше) у художніх творах письменників різних епох і виявити спільне й відмінне; проаналізувати процес формування груп слів упродовж певного історичного періоду; простежити історичну мінливість стилістичної норми, навести конкретні приклади; сформувати більш точно (з історичними коментарями) наукове уявлення про сутність стилістичного явища; декодувати художні тексти історичної тематики й інші; простежити генезу терміну «індивідуальний стиль письменника», «експресія – експресивність», «естетичне значення – стилістичне значення»; визначити стилістичні функції біблеїзмів та особливості їх використання у творах Т. Шевченка та Юрія Іздрика й інші.

Важливо, щоб студенти ознайомилися з працями викладачів університету, в якому навчаються, наприклад: доповніть дослідників стилістичних засобів морфології та синтаксису зазначених періодів, додайте викладачів нашого університету, проаналізуйте праці одного з викладачів: 70–80-і рр.: Л. Кадомцева, С. Єрмоленко, С. Дорошенко, З. Сікорська; 80–90-і рр.: О. Кузьмич, Н. Грипас, О. Грановська; початок ХХІ ст.: ...; назвіть праці дослідників стилістичної фразеології, виокреміть періоди в дослідженнях, проаналізуйте студії із цього напрямку одного із викладачів нашого університету.

Отже, принцип історизму на заняттях зі стилістики української мови зреалізовується за допомогою різних методів і прийомів. На репродуктивному рівні студенти опрацьовують теоретичний матеріал із історії стилістики, поданий у підручниках, навчальних посібниках, публікаціях у фахових джерелах. Основне – досягти сприймання й розуміння студентами матеріалу за допомогою різних видів опитування, роботи за таблицями і схемами-опорами, з енциклопедіями та словниками, виконання тестових завдань і вправ, які потребують відтворення навчального матеріалу. Зокрема це питання, що стосуються передісторії, історії, сучасного стану, а також перспектив розвитку стилістики; співвідношення об'єктивного історичного розвитку стилістики і теоретичного відтворення його результатів; осмислення природи й особливостей стилістичних категорій, понять, поглядів; вивчення внутрішньої логіки стилістичних явищ; розкриття історичної повторюваності стилістичних явищ і теорій; виявлення чинників, що

створили передумови виникнення певних стилістичних явищ або їх змін; визначення витоків та причин виникнення того або того стилістичного явища (процесу); визначення ролі стилістичного явища в загальній мовній системі тощо.

Творчо-дослідницький рівень урізноманітнює роботу студентів. Викладач організовує дискусії, диспути, круглі столи, конференції з питань історичної стилістики. Студенти готують аналітичні огляди праць, презентації, рецензії на публікації, пишуть статті, курсові та дипломні роботи, виконують різнотипні вправи історичного змісту й інше.

Майбутні вчителі української мови і літератури послуговуються такими прийомами мислительної (інтелектуальної) діяльності, як аналіз, синтез, порівняння, зіставлення, узагальнення, класифікація, диференціація, виокремлення істотних ознак тощо. До того ж, передбачено використання різних технологій – групової навчальної діяльності (парна, бригадна, індивідуально-груповою робота), розвивального навчання, формування творчої особистості, дослідницькі, проектні, створення ситуації успіху тощо.

Професійно-спрямоване навчання реалізується за допомогою складання вправ історичної тематики зі стилістики для школярів, проектування й створення настінних композицій, укладання тематичних колекцій (цитат наукових праць історичної стилістики), написання фрагментів планів-конспектів уроків української мови (традиційної або нетрадиційної структури) з вивчення питань історичної стилістики, розробки презентацій для учнів тощо.

Застосування принципу історизму допомагає кращому осмисленню складних стилістичних явищ та прогнозуванню їх розвитку, вмінню здійснювати історико-стилістичний аналіз текстів, визначенню напрямків дослідницьких інтересів зі стилістики та концепцій, поглибленню та розширенню контексту розгляду стилістичних явищ, переконливому висновуванню про функціонування стилістичних категорій, простеженню складу мовних засобів функціональних стилів у динаміці й взаємодії та відповідно до проблем культури мови в суспільстві, потлумаченню ролі зовнішніх чинників у функціонуванні стилів, розумінню співвіднесеності стилів із історичними етапами та розвитком сучасної української літературної мови.

Історичні аспекти в стилістиці формують цілісну систему наукових знань із дисципліни, позитивно впливають на розвиток особистісних і професійних якостей студентів, а також призводять до сприймання історії культури та допомагають вияву міжкультурних зв'язків.

Недостатнє використання історичного принципу в навчанні стилістики української мови, відмова від цілісного вивчення значно применшує потенціал цієї науки. Без звернення до історичного пояснення сучасних стилістичних явищ і понять неможливо досягнути багато

стилістичних площин та повноцінно їх осмислити.

Принцип історизму зумовлює вивчення стилістичних явищ не лише в синхронному, а й у діахронному аспектах (методологічний підхід), допомагає плекати історичну пам'ять і підвищує мотивацію студентів (морально-ціннісний підхід) та розвиває особистісну культуру студентів і створює культурне інформаційно-пізнавальне середовище (культурологічний підхід).

Перспективу подальших досліджень убачаємо в осмисленні інших сучасних принципів навчання стилістики української мови у вищій школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колесов В. В. Общие понятия исторической стилистики / В. В. Колесов // Историческая стилистика русского языка: межвузовский сборник научных трудов. – Петрозаводск: Петрозаводский государственный университет имени О.В.Куусинена, 1990. – С. 16–36.
2. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения / И. Я. Лернер. – М.: Педагогика, 1981. – 185 с.
3. Оспенникова Е. В. Профильная модель реализации принципа историзма в обучении физике в условиях информатизации системы среднего образования / Е. В. Оспенникова, Е. С. Шестакова // Педагогическое образование России. – 2010. – №4. – С. 8–41.
4. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / відп. ред. Г. П. Їжакевич; за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 588 с.
5. Українська лінгвостилїстика ХХ – початку ХХІ столїття : система понять і бібліографїчні джерела / уклад.: С. П. Бибик, Т. А. Коць, С. Г. Чемеркін та ін.; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Грамота, 2007. – 146 с.